

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ СКЛАДАННІ ПРОТОКОЛІВ СЛІДЧИХ ДІЙ

І.М. БАЦЬКО

Дотримання встановлених законом правил одержання доказів є основою для оцінки їх допустимості. Тому якщо встановлено, що відомості про обставини справи одержані з суттєвими порушеннями кримінально-процесуальних правил, то вони не можуть бути використані як докази по кримінальній справі.

Найбільш розповсюдженою формою фіксації доказів є протоколи слідчих і судових дій, які мають самостійне значення і перелічені нарівні з іншими в ч. 2 ст. 65 КПК України.

Протокол – документ про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки (п. 20 ст. 32 КПК України). Отже, протоколи слідчих дій – це передбачені законом засоби, які відбивають процес виявлення, збирання та закріплення доказів, за допомогою яких створюються необхідні умови для перевірки та оцінки доказів¹. Іншими словами, складання протоколів слідчих дій можна віднести до передбачених законом заходів до встановлення події злочину і осіб, винних у його вчиненні (ст. 4 КПК України).

Оформлення слідчих дій протоколами, складеними за єдиними, обов'язковими для всіх органів правилами, дає можливість передавати кримінальну справу з одного органу в інший, від одного слідчого до другого без повторення раніше проведених слідчих дій і є однією з важливих передумов дотримання та забезпечення законності.

На основі протоколів слідчих дій прокурор і суд та вищестоящі щодо органу дізнання і слідчого органи завжди можуть перевірити законність і обґрунтованість дій та актів посадових осіб, які провадять попереднє розслідування. Висновки про законність та обґрунтованість дій органів попереднього розслідування прокурор і суд роблять на основі аналізу матеріалів кримінальної справи. Так питання про законність затримання можна вирішити після ознайомлення з протоколами затримання, огляду місця події та слідів злочину, які виявлені на тілі і одязі затриманого, протоколів допитів потерпілого і очевидців злочину.

У кримінальному процесі протоколи слідчих дій служать одночасно джерелами доказів (ст. 82 КПК України) і засобами забезпечення законності, за умови складання їх згідно з вимогами закону. У протилежному випадку вони

Бацько Ігор Михайлович викладач циклу кримінального процесу Дніпропетровського училища міліції, старший лейтенант міліції.

втрачають доказову силу і свідчать не про дотримання, а про порушення законності. Протокол складається з трьох частин: вступної, описової і заключної.

Зміст конкретного протоколу залежить від характеру кожної слідчої дії та порядку її виконання. Проте кримінально-процесуальний закон (ст. 85 КПК України) передбачає єдині обов'язкові реквізити протоколу будь-якої слідчої дії: назву, місце та час його складання і т.ін. Слід підкреслити, що від правильного заповнення цих реквізитів залежить вірогідність доказової інформації, яка міститься в протоколі слідчої дії. Іноколи ж протоколи складаються недбало, внаслідок чого факти, виявлені під час проведення слідчих дій, спотворюються, і це не може сприяти успіху доказування по кримінальній справі.

Хотілося б звернути увагу на несвоєчасне складання протоколів слідчих дій, що призводить до втрати доказової інформації. Кримінально-процесуальний закон Росії (ст. 141 КПК) містить вимогу складати протокол під час проведення слідчої дії або безпосередньо після її закінчення. Очевидно, що порушення такої вимоги впливає на якість розслідування і тягне за собою втрату багатьох доказів. Доцільно у зв'язку з цим доповнити ст. 85 КПК України положенням, яке б містило вимогу складати протокол під час слідчої дії або безпосередньо після її закінчення.

Вступна частина протоколу починається з його назви, наприклад, "Протокол обшуку", "Протокол відтворення обстановки та обставин події", "Протокол пред'явлення особи для впізнання". Іншими словами, після слова "протокол" зазначають назву тієї слідчої дії, яка провадиться. Однак на практиці дуже часто протоколам дають назву, яка не передбачена кримінально-процесуальним законом. Так, за даними досліджень, співробітники слідчих підрозділів складали різноманітні документи (до 30 найменувань), коли приймали докази, які їм подавали згідно зі ст. 66 КПК України². Прийняття доказів слідчі фіксували в протоколах (актах) добровільної видачі (56 % від числа виявлених випадків), в актах вилучення (35 %), в інших документах. Незважаючи на те, що в цих документах містилися важливі відомості про обставини походження та прийняття поданих доказів, суди нерідко відмовлялися розглядати такі документи як джерела доказів, насамперед через неясність їх процесуальної природи³.

По деяких кримінальних справах явки з повинною на ім'я прокурора району були виконані у формі заяви і підписані особою, проти якої порушена кримінальна справа⁴. Це свідчить про недотримання вимог закону (ст. 96 КПК України), оскільки у таких випадках вимагається певна форма документа, а саме – обов'язкове складання протоколу.

До сьогодні процесуальний закон не врегулював, як бути в таких випадках, коли важливі для кримінальної справи предмети, речові докази, документи подаються безпосередньо учасниками процесу (потерпілим, свідком та ін.). Також не врегульовані випадки, коли підозрюваний або обвинувачений

подають ці об'єкти і при цьому відмовляються давати пояснення. Неможливі в силу вимог закону (ст. 69 КПК України) допит осіб, які подають докази: захисника обвинуваченого – про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків захисника, осіб, які у зв'язку зі своїми фізичними або психічними вадами не здатні правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них свідчення.

Частина 1 ст. 66 КПК України "Збирання і подання доказів" передбачає право особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду вимагати від установ, підприємств, організацій, службових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів, які можуть допомогти встановити необхідні в справі фактичні дані. А ч. 2 ст. 66 передбачає також можливість подання доказів підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, обвинувачем, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їх представниками, а також будь-якими громадянами, установами, підприємствами і організаціями. Але закон не містить норми, що регламентувала б, яким процесуальним документом оформляти подію залучення до кримінальної справи доказів, які подаються згідно зі ст. 66 КПК.

Було б доцільним доповнити ст. 66 КПК України вимогою про те, що до порушення кримінальної справи подані матеріали повинні оформлятися "протоколом прийняття", який складатиме слідчий або оперативний уповноважений, якому доручено збирати матеріали перевірки для вирішення питання про порушення кримінальної справи. Протокол з такою назвою і з відповідним змістом більше відповідало б вимогам ст. 66 КПК України (праву особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду вимагати пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні у справі фактичні дані). Отже, протокол прийняття можна було б оформляти як на стадії порушення кримінальної справи, коли неможливе проведення слідчих дій (крім слідчого огляду), так і на стадії попереднього розслідування, коли необхідно прийняти предмети, речові докази і документи при добровільній видачі й інших випадках, коли немає підстав для проведення виїмки або обшуку.

У вступній частині протоколу, після його найменування мають бути зазначені: місце і час складання, час проведення слідчої дії; посади і прізвища осіб, які провадять дію; прізвища і адреси осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії; роз'яснення їх прав і обов'язків.

Виконання ряду слідчих дій – обшуку, виїмки, опису майна, у деяких випадках відібрання зразків для порівняльного дослідження – передувє відповідне рішення особи, що провадить попереднє розслідування, яке виражається у мотивованій постанові. Під час виконання інших слідчих дій постановою не виносяться. Разом з цим, ураховуючи особливу важливість затримання, закон (ч.3 ст. 106 КПК України) вимагає в протоколі затримання зазначати підстави проведення цієї слідчої дії. Така ж вимога міститься і в ст. 195 КПК України.

Слідом за підставами проведення слідчої дії у вступній частині протоколу зазначають статті КПК України, з дотриманням яких провадять слідчу дію та складають протокол. Крім цього, зазначають умови, при яких провадилась слідча дія (стан погоди, освітлення, видимість, температура повітря і т. ін.).

У деяких випадках слідчі дії супроводжуються фотографуванням, звукозаписом, кіно- або відеозйомкою, складанням планів, схем, виготовленням копій слідів і т. ін. Це сприяє об'єктивному сприйманню доказової інформації. У протоколі про проведення фотокінозйомки, звуко- і відеозапису та застосування інших науково-технічних засобів у вступній частині протоколу треба зазначити, що учасники слідчої дії попереджені про використання цих засобів, про умови і порядок їх застосування і про те, які саме засоби будуть використовуватись.

В описовій частині протоколу вказують зміст і наслідки слідчої дії (п. 20 ст. 32 КПК України). Ст. 85 КПК України вимагає зазначати всі істотні для справи обставини, виявлені при виконанні слідчої дії. До таких обставин треба відносити не тільки подію і склад злочину, обставини, що обтяжують чи пом'якшують вину обвинуваченого, а також причини і умови, які сприяли вчиненню злочину. Обов'язок виявлення цих причин та умов, усунення їх з ініціативи органів розслідування прямо закріплений в ряді норм кримінально-процесуального закону (ст. 23, 23¹, 228 КПК України).

Проте, не завжди особи, які провадять слідчі дії, виявляють обставини, що сприяють вчиненню злочину, а ще рідше ці обставини знаходять своє відображення в протоколах слідчих дій. За звичаєм у протоколі слідчої дії викладаються тільки ті обставини, які мають безпосереднє відношення до складу злочину. Але ж не кожна слідча дія дає можливість виявити причини і умови, які сприяли вчиненню злочину. Переважно це завдання можна виконати при проведенні виїмок, обшуків, оглядів, відтворенні обстановки та обставин події.

Описова частина протоколу повинна бути складена особливо ретельно і дбайливо, тому що повнота фіксування всіх дій і всього виявленого безпосередньо відбиває повноту і вірогідність здобутих доказів.

Протоколи слідчих дій мають бути належним чином оформлені, чітко, грамотно і юридично правильно викладені і з високою культурою виконані. При цьому слід уникати мовних штамів і зворотів. Так, нерідко в протоколах зустрічаються тавтологічні вислови, наприклад, "безпосередній очевидець", "кримінальний злочин" і т.п.

У протоколах не можна використовувати формулювання оціночного характеру, робити висновки, які вимагають спеціальних знань. Протокол пишеться від руки або друкується на машинці. Для забезпечення повноти протоколу застосовується стенографування. Стенографічний запис до протоколу не додається.

При виконанні слідчих дій часто виявляються і вилучаються речові докази, документи, цінності і предмети. Закон докладно регламентує порядок вилучення і його закріплення в протоколах обшуку, виїмки, огляду, освідчення, відтворення обстановки та обставин події (ст. 177-179, 181-183, 186-189, 191-195 КПК України).

В описовій частині протоколу треба зазначити, де або у кого знаходились документи, предмети і цінності, які вилучені як речові докази. Необхідно вказати, добровільно чи примусово вони вилучені. Однак трапляються випадки, коли в протоколі слідчих дій не зазначається про вилучення речових доказів. Така неуважність згодом може утруднити пошук не зафіксованих у протоколі вилучених об'єктів і негативно вплинути на встановлення їх доказового значення. Треба зазначати порядок та результати вимірювання і зважування, якщо вони проводились під час слідчої дії. У заключній частині протоколу перед підписами учасників слідчої дії зазначається, які матеріали додаються до протоколу (фототаблиці, кіноплівка, відео- або аудіокасети, копії слідів тощо), які предмети вилучені і де вони зберігатимуться, яка використовувалася упаковка.

Частина 3 ст. 85 КПК України передбачає, що у випадках зміни, доповнення або виправлення протоколу слідчої дії необхідно зробити відповідне застереження в протоколі й посвідчити це підписами учасників слідчої дії.

Розглянуті нами порушення процесуального закону, які допускаються в деяких випадках, є причиною втрати доказової інформації і ведуть до нерозкриття злочинів або повернення справ на додаткове слідство.

Такі порушення трапляються через прагнення обійтися без трудомістких слідчих заходів, поспішності, недостатньої добросовісності або й від незнання закону. Посилання на дефіцит часу, психологічну втоми і нервові переобтяження, у зв'язку з якими допускається недбалість при складанні слідчих документів, не можна визнавати обґрунтованими. Тільки невідхильне виконання вимог закону може забезпечити збирання вірогідних доказів по кримінальних справах.

¹ У статті не порушуються питання про групи протоколів судових дій, протоколів, які фіксують показання учасників процесу (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та свідків), а також протоколів, які посвідчують реалізацію процесуальних гарантій (ознайомлення з матеріалами кримінальної справи і т. ін.).

² Див.: Быховский И.Е. Об актуальных вопросах совершенствования процессуальной регламентации следственных действий // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. Ташкент, 1982. С. 15.

³ Див.: Бедняков Д.И. О принятии предметов и документов, представленных в порядке ч. 2 ст. 70 УПК РСФСР // Процессуальные вопросы предварительного расследования на современном этапе. Волгоград, 1988. С. 38.

⁴ Див.: Мкртычев А., Гайков В., Назаров В. Культура оформления следственных документов // Соц. законность. 1989. № 12. С. 53.